TONYUKUK YAZITINDA GEÇEN *EK TAG* ÜZERİNE

Belleten, c. LXX, Sayı: 257 (Nisan 2006), 83-94.

Erhan AYDIN[*]

ÖZET

Eski Türk Yazıtlarının ilk kez okunuşundan bu yana yüzyıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen yazıtlardaki bazı sorunlar hâlledilebilmiş değildir. Özellikle yazıtlarda geçen coğrafi adlar hem tarihçileri hem de dilcileri ilgilendirmiştir. Bu yazıda Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *Ek Tag* ile Menandros'tan nakledilen ve Bizans kaynaklarında geçen *Ek Tag*'ın aynı yer olup olmadığı incelendi. Sonuç olarak her iki adda yalnızca bir ad benzerliği olduğu ortaya konmaya çalışıldı. Her iki yer adının birbirinden farklı olduğu ve Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *Ek Tag*'ın Alay dağlarının batısında bir yer olduğu önerisi dile getirildi.

Anahtar kelimeler: Ek Tag, Tonyukuk Yazıtı, Bizans Kaynakları, Orta Asya, Yer Adları

ABSTRACT

Although a century has passed since the first reading of the Inscriptions of the Old Turks, some problems with the inscriptions have not yet settled. The geographical names mentioned on the inscriptions aroused the interest of historians as well as linguists. In this paper, *Ek Tag*, which is mentioned on the Tonyukuk Inscription, and *Ek Tag*, which is ascribed to Menandros and is mentioned in the Byzantine sources, have been investigated in terms of whether they are a name of a place or not. As a result, it has been tried to indicate that both names share only a similarity of names. Also, it has been stated that the two names are different from each other and that *Ek Tag*, which is mentioned on the Tonyukuk Inscription, is a place in the west of the Alay Mountains.

Key Words: Ek Tag, Tonyukuk Inscriptions, Byzantine Sources, Middle East, Names of Places.

0. Giriş

Tonyukuk Yazıtı'nın 44. (T II B 9) satırında geçen ve çeşitli şekillerde okunan bir sıfat tamlaması vardır. Bu tamlamanın sıfat kısmı değişik şekillerde okunmuş ve tartışmalara yol açmıştır. Bu kelime genellikle *beŋlig ~ beŋilig ~ beŋülüg* şekillerinde okunmakta ve "karlı, karla kaplı"; "benekli"; "ebedi, sonsuz" şekillerinde de anlamlandırılmaktadır. Bu sıfat tamlamasının isim kısmı da *ek tag* şeklinde okunmakta ve "altın dağ"; "ak dağ" vs. yer adı olarak düşünülmektedir. Bazı araştırıcılar da sözü edilen sıfat tamlamasını tek bir kelime olarak düşünüp *beŋligek* veya *beŋligük* şekillerinde okumakta ve bir yer adı olarak bildirmektedirler. Esasen üzerinde durmak istediğimiz *Ek Tag*'ın neresi olabileceği konusudur. Yine de yazımızın sonuna doğru *beŋlig* kelimesinin araştırıcılar tarafından nasıl okunup anlamlandırıldığına kısaca değineceğiz.

Bilindiği gibi 568-569 yıllarında Batı Kök Türk kağanı İştemi (Çin kaynaklarında *Shih-tieh-mi*, Bizans kaynaklarında *Dilziboul ~ Silziboulos*; Arap kaynaklarında da *Sincibû ~ Sinjibû* şeklinde kaydedilen ve yazıtlarda da *İstemi ~ İştemi ~ Eştemi* şeklinde okunan adın Türkçe olmadığını hatta Bizans kaynaklarında geçen *Silziboulos* adını da *İştemi* ile birleştirmenin yanlış olduğunu düşünenler

[*] Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Böl./KAYSERİ; erhana@erciyes.edu.tr

olmuştur (Sinor 2000: 409-410)), Soğd asıllı Maniach başkanlığındaki bir kafileyi Bizans'a elçi olarak yollamıştı. Mani dinine bağlı olduğu adından anlaşılan Maniach (*Mani* + *ach* ~ *ax* Süryanice: "kardeş" (Golden 1992 (2002): 104 not 69)) İskit harfli, büyük bir olasılıkla Soğdca yazılmış bir mektubu Bizans hükümdarına iletmişti. Doğal olarak İstanbul'da Türkçe (Kök Türkçe) bilen tercüman bulmanın zorluğu düşünüldüğünde mektubun, dönemin tüccar kavmi Soğdların diliyle yazılmış olması daha olası görülmektedir. Bizans hükümdarı da Maniach'la birlikte Kilikyalı olduğu bilinen Zemarchos'u Batı Kök Türk kağanına yollamıştı. Zemarchos uzun süren ve oldukça sıkıntılı geçen bir yolculuktan sonra Batı Kök Türk kağanının otağına varmıştı. Daha sonra da elçiler yoluyla karşılıklı ilişkiler devam etmişti. Burada esasen üzerinde durmak istediğimiz Zemarchos'un konuk edildiği kağan otağının neresi olduğunu çeşitli milletlere ait kaynakların yardımıyla ortaya koymaya çalışmak ve Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *Ek Tag* ile de karşılaştırmaktır.

Yazımızı *Ek Tag* üzerine kurup *Ek Tag*'dan söz eden kaynakları değerlendirmeye çalışacağız. Bu değerlendirmede Çin, Arap, Bizans ve son olarak da Türkçe kaynakları yani Tonyukuk'un kendisinin kaleme aldığı yazıttaki bilgileri inceleyeceğiz.

I. Çin kaynakları: Batı Kök Türkleriyle ilgili Çin kaynaklarında geçen bilgileri detaylı olarak inceleyen E. Chavannes olmuştur. Chavannes ile birlikte St. Julien ve Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili bilgileri Rusçaya aktaran Yakineff (Biçurin)'i anmak gereklidir. Ch'u-lo kağandan bahseden Çin kaynakları ekseriyetle kağan otağının İli vadisinde olduğunu kendisine bağlı hanlıklardan birisinin Kuça'nın kuzeyinde diğerinin de Taşkent'in kuzeyinde bulunduğunu söylemektedirler. Yine Ögel'in Chavannes'ten naklettiğine göre Tardu'nun oğlu da Kuça'nın kuzeyinde oturuyormuş (Chavannes 1903: 237'den naklen Ögel 1957: 77 not 70). Çin kaynaklarının en ünlülerinden olan *Sui-shu* Kuça'nın 170 *li* (1 *li* yaklaşık 500 m.) kuzeyinde *Pai-shan* (beyaz dağ) adlı bir dağ bulunduğunu kaydediyor. Diğer yandan *T'ang-shu* da Kuça'nın kuzeyinde *A-chieh-t'ien* veya *Pai-shan* dağının bulunduğunu ve ağzından ateş çıktığını bildiriyor. Bütün bunlardan hareketle Ögel, *Ek Tag*'ın yerini Kuça'nın kuzeyi olarak belirlemektedir (Ögel 1957: 77-78 not 70). Ögel, Bizans kaynaklarında geçen "altındağ" anlamındaki yer adı için de Batı Kök Türk otağının Altay dağlarında olması görüşüne de karşı çıkmakta ve *Ek Tag*'ın Altay dağlarında bulunmasının mümkün olmadığını belirtmektedir (Ögel 1957: 77). Sonuç olarak Ögel, Çin kaynaklarından hareketle *Ek Tag* ile bugünkü *Akdağ*'ı birleştirerek yerini Yulduz vadisinin kenarı olarak bildirmektedir (Ögel 1957: 116). *Ek Tag*'ın Altay dağları olarak gösterilmesinden yakınan Ligeti de Çin kaynaklarından hareketle *Ek Tag*'a, bugünkü Karaşar'ın Kuzey-Batısında bulunan Yulduz vadisinden geçerek yedi günlük bir yolculuktan sonra varıldığını ve bu yerin aşağı yukarı Kuça'nın kuzeyinde olduğunu söyler. Kuça'nın kuzeyinde Batı-Kuzey yönünde bir dağ uzandığını ve yerlilerin buraya *A-cie* dağı dediklerini kaydederek *Ek Tag*'ın burası olması gerektiğini söylemiştir (Ligeti 1986: 69-70). Taşağıl da Çin kaynaklarından hareketle *Ek Tag* ile *Pai-shan*'ı birleştirmiştir. Bu bölge, Tanrı dağlarının kuzey silsileleri olarak gösterilmiştir (Taşağıl 2004: 45 not 142).

II. Arap Kaynakları: Arap kaynaklarına göz atmamızın asıl sebebi Batı Kök Türk ve Bizans ilişkisinden ziyade Arap coğrafyacılarının bu bölge ile ilgili verilerinin olup olmadığıdır. Arap seyyahı ve tarihçisi Gerdîzî *Zeyn el-ahbâr* adlı eserinde Kimâklar ülkesini tanıtırken dikkatimizi çeken bir yer

adından söz etmektedir. Söylediklerinin ilgi çekiciliği *Ek-Tag*'a benzer bir yer adından söz etmesi ile ilgilidir. Aynen alıyorum: "Yol İrtiş nehrini geçince Kimakların çadırına varır. Kimakların sağlam yapıları yoktur. Hepsi ormanlarda, vahşi hayvanlar arasında ve kırlarda otururlar. Hepsi öküz ve koyun sahibidirler. Develeri yoktur. Eğer bir tüccar oraya deve götürürse bir sene yaşamaz. Zira, deve oradaki otları yerse ölür. Kimakların hiç tuzu yoktur. Bir kişi onlara bir batman (rıtl) tuz verirse bir samur derisi alır. Onların yazlık yiyecekleri at sütüdür. Kış için herkes koyun, at, öküz etinden bol miktarda kurutma yapar. Oraya çok kar yağar. Kırlarda mızrak karın üzerinde durur. Yazın hayvanlarını İğrak vilayeti tarafındaki *Öktağ* (اوكتاغ) dedikleri yere götürürler. Kışın kullanmak için yerin altında ağaçtan yapılmış su depoları vardır. Yerin altında bulunan bu sudan içerler. Bu sırada hayvanları kardan su içmeye gidemez. Bunların av hayvanları samur ve kakumdur. Reislerine Yabgu denir" (Şeşen 1998: 74). Burada bahsi geçen *Öktag*'ın İrtiş dolaylarında bir yer olduğu açıktır. Tabii Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle örtüşmese de yine de bilinmesinde yarar olduğu düşünülmektedir.

III. Bizans Kaynakları: Aslında *Ek Tag* sorununun en büyük sebebi Bizans kaynaklarıdır. İç Asya coğrafyasına gelen Zemarchos ve kafilesi Batı Kök Türk kağanı *Dilziboul ~ Silziboulos* ile görüşmesinin nerede gerçekleştiği hakkında bazı ipuçları vermektedir. Yazımızın giriş bölümünde de söylediğimiz gibi Batı Kök Türk kağanı, Maniach adlı bir Soğdluyu İskit harfleriyle ve büyük bir olasılıkla da Soğdca yazılmış mektubu vermek ve Sasani'ye karşı ittifak kurmak amacıyla İstanbul'a göndermişti. Bizans hükümdarı da Maniach'la birlikte Kilikyalı Zemarchos'u Batı Kök Türk kağanlığının merkezine göndermişti. Elçi gönderme yoluyla gelişen Kök Türk-Bizans ilişkileri uzun bir zaman daha sürmüştü. Konunun ayrıntısı hakkında Palaz Erdemir 2003'e bakılmalıdır. Batı Kök Türk kağanının otağının, Bizans kaynaklarında "Altın Dağ" olarak tercüme edilen *Ἐχτάγ* (Golden 1992 (2002): 105) diye bir dağ olduğu bildirilmiştir. Golden, bu kelimeyi **Ak Tag* "Akdağ" olarak düşünmektedir (Golden 1992 (2002): 105); ayrıca krş. (Chavannes 1903: 235-237); (Moravcsik 1958: 78-79). Menandros'tan naklen verilen bilgide Batı Kök Türk kağanının otağının "Altın dağ" anlamında olan *Ἐχτάγ* olduğu anlaşılmaktadır. Palaz Erdemir'e göre Orhon Yazıtlarında da geçen *Ek Tag* ile Bizans kaynaklarında kaydedilen *Ἐχτάγ* aynıdır (Palaz Erdemir 2003: 46).

IV. Türk Kaynakları: Son olarak da Türkçe kaynaklardan yani Tonyukuk Yazıtı'ndaki cümlelerden bahsederek *Ek Tag*'ın neresi olduğunu değerlendirmeye çalışacağız. Tonyukuk Yazıtı'nın 44. ve 45. satırları (T II B 9 ve T II G 1) şu şekildedir (metin, Tekin 1994'e göre): T II B 9 *biz yämä sülädimiz anı ärtdimiz yençü ügüzüg käçä tinsi oglı aytıgma bäŋlig äk tagıg ärtü* T II G 1 *tämir kapıgka tägi irtimiz anta yanturtumuz* .....; T II B 9 "Biz de sefere çıktık. Onları geçtik. İnci ırmağını geçerek, "tanrı oğlu" denilen (dorukları ak) benekli (yani "karla kaplı") Ek dağını aşarak", T II G 1 "Demir Kapı'ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük....".

Aslında bu cümlelerde anlaşılmayacak ya da üzerinde tartışılacak tek yer *beŋlig ek tag* ibaresidir. Cümle, Tonyukuk, İnel Kagan (İni İl Kagan) ve Tarduş Şad'ın (Bilge Kagan) birlikte katıldıkları, *Altun yış*'tan başlayan ve *Demir Kapı*'ya kadar giden Batı seferidir. Bazı araştırıcılar Bilge Kağan ile Köl Tigin Yazıtlarında da sözü edilen Batı seferi ile Tonyukuk'un başta bulunduğu batı seferini birbirine karıştırmışlardır. Klyaştornıy, Tonyukuk'un başta bulunduğu Batı seferinin, Köl Tigin ile Bilge Kagan'ın batı seferinden önce yapıldığını ve bunun da 711 yılının sonu ile 712 yılının

başında olması gerektiğini söylemektedir (Klyaştornıy 1954 (1962): 764-765). Clauson da bu tarihlendirmeyle ilgili olarak bir kuşkudan söz etmektedir. Clauson'a göre belki de Köl ve Bilge'nin Batı seferi ile Tonyukuk'un Batı seferi aynı seferdir (Clauson 1971 (1973-1975): 146). Tonyukuk'un bu seferinin oldukça uzun sürdüğünü *Demir Kapı* ile *Altun Yış* arasındaki uzaklıktan anlamak da mümkündür. Yine Tonyukuk'un cümlelerinde geçen ve *Demir Kapı* olarak bilinen bölgenin de Semerkant'tan Termez yoluyla Belh'e giden yolun hemen hemen yarısında bulunan Baysun silsilesindeki Buzgala geçidi olduğu söylenmektedir. Yine *Demir Kapı*'nın Soğdiana ve Tokharistan arasındaki sınır noktalarından biri olduğu da kaynaklarda anılmaktadır (Clauson 1971 (1973-1975): 146). Ayrıca Demir Kapı ile ilgili olarak bk. (Thomsen 1896 (2002): 137 not 6). Tonyukuk'un başında bulunduğu ordu, 710-711 veya 711-712 yıllarında gerçekleştirilen ve kaynaklarda Batı seferi diye bilinen ünlü seferde sözünü ettiğimiz Demir Kapı'ya kadar ilerlemiştir. Yalnız, Tonyukuk *Demir Kapı*'ya *beŋlig ek tag*'ı aştıktan sonra ulaşıldığını ifade etmektedir.

V. Kaynakların Değerlendirilmesi: Tonyukuk'un *Tensi ~ Tinsi* (Çin. *t'ien-tsu*, bk. (Tekin 1997: 167-168)) *oglı Ek Tag* olarak belirttiği yer adı hakkında oldukça fazla görüş vardır. Bu görüşlerden bazılarını birincil kaynakları verirken anmıştık. Bu bölümde ise diğer araştırıcıların *beŋlig Ek Tag* ile ilgili düşünceleri belirtilecektir. Burada kronolojik sıra izlenmiştir.

Radloff *beŋligäk* (?) şeklinde okumuş ve "Bengligäk (?) Gebirge" olarak anlamlandırmıştır (Radloff 1899: 21). Orkun, $b^{e}n\ {}^{e}l^{i}\check{g}\ k$(?) $t^{u}g^{ı}g$ okumuş ve "ben ...(?) tuğu" olarak anlamıştır (Orkun 1936: 114). Grousset ise *Ek Tag*'ın yerini Karaşahr'ın Kuzey-Batısında yukarı Yulduz vadisindeki yazlık merkez olarak düşünmektedir (Grousset 1941 (1980): 96). Malov da *bäŋligäk tag* "byangligyak" şeklinde çözümlemiştir (Malov 1951: 64 ve 69). Klyaştornıy ise *beŋlig Ek Tag*'dan önceki kelimeyi *yatıgma* "yatan"; *beŋlig ek tag* ibaresini ise *Byanglikyak* şeklinde okumuş ve *Byanglikyak* yer adının da büyük bir olasılıkla bir Soğd şatosu olabileceğinden bahisle buranın ünlü Bargar şatosu olma olasılığından söz etmiştir (Klyaştornıy 1954 (1962): 764-765). Aalto ise $b^{ä}ŋ^{i}l^{i}g\ {}^{ä}k\ t^{a}g$ okumuş ve "freudigen (?) Grenz-Berg" olarak anlam vermiştir (Aalto 1958: 45). Bununla birlikte Aalto, notlarında ise neden *yatıgma* okuduğunu uzun uzun anlattıktan sonra *Ek Tag* sorunu için de *beŋi ~ beŋü* ile ilişki kurmuştur. Ayrıca Aalto, Kaare Grønbech'in ders notlarında bu yer adını *mäŋiligak* okuduğunu ama kelime listesine ise *bäŋiligäk* alındığına işaret ettikten sonra Grønbech'in bu yer adını haritada büyük Altay dağlarında gösterdiğine vurgu yapmıştır (Aalto 1958: 58-59). Giraud da *Ongin = Kök Öng* ilişkisini ve aynılığını açıklarken *Ek Tag* sorununa da değinmiş ve *Ek* kelimesinin "altın" anlamında, unutulmuş bir söz olduğunu iddia etmiştir. Giraud'un *Ek* kelimesine "altın" anlamını vermesinin tek sebebi Bizans kaynaklarında "altın" anlamında olan yer adının *Ek Tag* olarak anılmasından kaynaklanmaktadır. Giraud, Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *Ek Tag* ibaresine de değinmiş ve *Tensi ~ Tinsi oglı aytıgma* ibaresindeki kelimeyi *yatıgma* "yatan" şeklinde okuduğu için buranın kutsal bir dağ olduğunu ve burada yatan kişinin Batılı bir Türk olabileceğine işaret ederek bu kişinin Çin'e sadakatten dolayı kendisine saygı gösterildiği şeklinde oldukça hayalî bir açıklama yapmıştır. Tabii bu açıklama da *aytıgma* "denen, denilen" kelimesinin *yatıgma* "yatan" olarak okunmasıyla ilgilidir (Giraud 1960 (1999): 73). Yine Giraud Batı Türklerinin karargâhını da Kuça'nın kuzeyinde Tekes vadisi olarak düşünmektedir (Giraud 1960 (1999): 262). Giraud, Tonyukuk Yazıtı'nı

işlediği eserinde ise ibareyi *beŋlig Äk Tag* olarak okumuş ve *bäŋlig* "tacheté" olarak düşünmüştür. Giraud *bäŋ* kelimesi ile de ilgi kurup "tache" olarak açıklamıştır (Giraud 1961: 57 ve 108-109). Stebleva da *bäŋligäk tag* okumuş ve "goru bengligek" olarak anlamlandırmıştır (Stebleva 1965: 92 ve 131). Tekin ise *beŋlig ek tag* okumuş ve "sacred Äk-Tag" olarak çevirmiştir (Tekin 1968: 252 ve 289). Ergin ise *beŋilig Ek tag* okumuş ve "mukaddes Ek dağ" olarak anlamlandırmıştır (Ergin 1970: 59 ve 96). Aydarov da *beŋligek* okumuş ve "Bengligek" olarak bir dağ adı olarak düşünmüştür (Aydarov 1971: 332). Aydarov sözlükte ise "nazvanie gorı" olarak anlamlandırmıştır (Aydarov 1971: 357). Clauson 1971 yılında yazdığı makalesinde *Ek Tag*'ın Alay silsilesinin (Alay silsilesi Pamir'in Kuzey-Batı kısmı olup, Clauson'un sözü edilen yayınının Türkçeye çevirisinde Altay silsilesi yazılmıştır ki bu ad Alay olarak düzeltilmelidir) en batı ucundaki *Türkistanskiy* silsilesi olması gerektiğine işaret etmiştir (Clauson 1971 (1973-1975): 146). Doerfer, kelimeyi kesinlikle *Ak-tag* olarak okuyor ve "weissberg" olarak anlamlandırıyor (TMEN § 1963). Haussig'e göre ise bu dağ Kuça'nın yakınlarında bulunmaktadır (Haussig 1979: 51). Recebov-Memmedov da Radloff ve Malov gibi *beŋligäk tag* olarak okumuş ve "Benligek Dağı" olarak çevirmişlerdir (Recebov-Memmedov 1993: 120 ve 125). Tekin de *bäŋlig äk tag* okumuş ve "(dorukları ak) benekli (yani "karla kaplı") Ek dağı" olarak anlamlandırmıştır (Tekin 1994: 18-19). Tekin, notlarında ise *Ek Tag*'ın *Tien Shan* ya da *Tanrı dağları* olduğunu düşünmektedir (Tekin 1994: 47). Gömeç, *Ek Tag*'ı Tekes nehri yakınındaki Karaşahr'ın Kuzey-Batısında bir yere koyar. Yalnız cümlelerden anlaşıldığı kadarıyla Bizanslıların belirttiği *Ek Tag* ile Tonyukuk'un sözünü ettiği *Ek Tag* aynı yer adı olarak görülmüş olmalıdır ki Tonyukuk Yazıtı'nın II. Taşın Batı yüzü ile ilgili açıklamalarda *Ek Tag*'a değinilmiştir (Gömeç 1997: 16 not 55). Rybatzki, bu yer adının aynı adı taşıyan diğer adlarla karıştırılmamasına işaret ettikten sonra Tonyukuk'un *Tensi ~ Tinsi oglı* diye andığı *Ek Tag*'ın yeri konusunda Clauson'a katıldığını bildirmektedir (Rybatzki 1997: 115-116 not 308). Karcavbay da ibareyi *beŋlik Ek tag* okumuş ve "Beŋlik Ek Tau" olarak çevirmiştir (Karcavbay 2003: 219 ve 224). Son olarak da Berta, ibareyi *bäŋlig äk tag* okumuş ve "Benglig Ek hegyet" olarak anlamlandırmıştır (Berta 2004: 67 ve 85).

Görüldüğü gibi *Ek Tag*, hem okuma ve anlamlandırma hem de bulunduğu coğrafi yer bakımından hâlledilmemiş bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Fakat *bänlig ~ beŋilig Ek Tag* şeklindeki okuyuşun yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bizans kaynaklarında geçen ve "altın" anlamında bir dağ olduğu ifade edilen *Ek Tag* ile Tonyukuk Yazıtı'nda sözü edilen ve *Yençü Ügüz*'ü (Sirderya) geçip ulaşılan *beŋlig ek tag*'ın aynı yer olmadığı kuşkusuzdur. Aslında bütün sorun da buradadır. Menandros'tan nakledilen *Ek Tag* ile Tonyukuk'un bahsettiği *beŋlig Ek Tag*'ın aynı olması coğrafi olarak da mümkün değildir.

VI. Sonuç ve Öneriler: Menandros'tan nakledilen *Ek Tag*'ın Batı Kök Türk kağanının otağı olduğunda kuşku yoktur. Bu *Ek Tag* büyük bir olasılıkla, Çin kaynaklarında sözü edilen ve Kuça'nın kuzeyinde Tekes nehri ile Ebi-Nor gölü arasında bir yer olmalıdır. Tonyukuk'un sözünü ettiği *beŋlig Ek Tag* da Clauson'un dediği gibi Pamir'in Kuzey-Batı silsilesini oluşturan Alay dağlarının Batı bölümünde olmalıdır. Hatta Radloff *Aus Sibirien* adlı eserinin Zerefşan Vadisi'nden söz ettiği bölümde *Ek Tag* diye bir dağdan söz eder. Bu dağın Zerefşan Vadisi'nde bulunduğundan bahisle dağın çok yüksek olmadığını ancak dik olduğu için tırmanmanın çok zor olduğunu söyler (Radloff 1957:

439-440). Eğer tespitlerimiz doğruysa bu dağın aşılmasından sonra Demir Kapı'ya yani Baysun bölgesinde bulunduğu söylenen (Clauson 1971 (1973-1975): 146) doğal dağ geçidine varılmış olur. Bu söylediklerimiz coğrafi olarak herhangi bir engelle karşılaşmamaktadır. Aslında *Ak Tag ~ Ak Tau ~ Ek Tag ~ Ek Tau* şeklinde Asya'da bir çok dağ veya yer adı vardır. Ancak bizim aradığımız *Ek* veya *Ak Tag*'a *Yençü Ügüz*'ün aşılmasından sonra varılmıştır. Bugünkü Duşanbe'nin kuzeyi ile Semerkand'ın Batısına düşen bir noktada (bk. harita) *Ak-Tak* adlı bir yeri de araştırıcıların dikkatlerine sunmak istiyoruz.

Böylelikle Bizans kaynaklarında "altın" anlamı verilen *Ek Tag*'ın Tonyukuk Yazıtı'nda geçen *Ek Tag* ile aynı olmadığı ortaya çıkmakta ve "altın" anlamında eskiden kullanıldığı farzedilen bir *ek* kelimesi aramaya da gerek kalmamaktadır. Üstelik *altun* kelimesi Altay dillerinde sıkça kullanılan bir kelimedir. *Altay* < **altań* ?, Tü. *altun* > Mo. *altan* krş. Altayca ń > n/y (Golden (1992) 2002: 96).

Tabii ki Bizans kaynaklarının sözünü ettiği *Ek Tag*, Altay (*Altun Yış*) dağlarının uzantısında bulunduğu için Bizans kaynaklarında bu anlamda kullanıldığını zannediyoruz. *Ek Tag*'dan önce geçen ve yazımızın başında değindiğimiz sıfat tamlamasının sıfat kısmını oluşturan *beŋlig* kelimesini de *beŋilig ~ beŋülüg* "ebedi, sonsuz" şeklinde düşünmekten çok "doruklu, doruklu dağlar" olarak düşündüğümüzü ve Moğolcada "doruklu dağlar" anlamında kullanılan *möndüg* kelimesi ile ilişkilendirmek istediğimizi belirtmek istiyorum (Lessing 2003: 855).

KAYNAKLAR

AALTO, P.; G. J. RAMSTEDT; J. G. GRANÖ 1958, "Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei", *JSFOu*, LX/7, 3-91.

AYDAROV, G. 1971, *Yazık Orhonskix Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'mennosti VIII veka*, Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.

BERTA, Á. 2004, *Szavaimat Jól Halljátok*, A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása, Szeged: Jate Press.

CHAVANNES, E. 1903, *Documents sur les T'ou-kiue (Turcs) Occidentaux*, St-Petersburg.

CLAUSON, S. G. 1971, "Some notes on the inscription of Toŋukuk", *Studia Turcica*, 1971, 125-132. Türkçeye çevirisi: "Tonyukuk Abidesi Hakkında Bazı Notlar", çev. İnci Enginün, *TM*, 18, 1973-1975, 141-148.

DOERFER, G. 1975, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band IV: Türkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

ERGİN, M. 1970, *Orhun Abideleri*, İstanbul.

GIRAUD, R. 1960, *L'empire des Turcs Célestes, Les règnes d'Elterich Qapghan et Bilge (680-734)*, Paris. Türkçeye çevirisi: *Gök Türk İmparatorluğu, İlteriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, çev. İsmail Mangaltepe, İstanbul, 1999. Ötüken Yayınları.

———— 1961, *L'Inscription de Baın Tsokto*, Paris: Librairie d'Amerique et d'Orient.

GOLDEN, P. B. 1992, *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz. Türkçeye çevirisi: *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara, 2002. KaraM Yayınları.

GÖMEÇ, S. 1997, *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Türksoy Yayınları.

GROUSSET, R. 1941, *L'empire des Steppes (Attila, Gengis-Khan, Tamerlan)*, Paris. Türkçeye çevirisi: *Bozkır İmparatorluğu, Attila/Cengiz Han/Timur*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1980. Ötüken Yayınları.

HAUSSIG, H. W. 1979, "Byzantinische Quellen über Mittelasien in ihrer historischen Aussage", *Prolegomena to the sources on the history of pre-islamic Central Asia.* Ed.: J. Harmatta. Budapest, 41-60.

KARCAVBAY, S. 2003, *Orxon Muraları*, Astana.

KLYAŞTORNIY, S. G. 1954, "İz istorii bor'bı narodov Sredney Azii protiv arabov (po tekstı rukopisi)", *Êpigrafika Vostoka*, 9, 1954, 55-64. Türkçeye çevirisi: "Orta Asya Milletlerinin Araplar'a Karşı Mücadelelerine Dair (Orhun Yazıtlarına Göre)", çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXVI/104, 1962, 763-776.

LESSING, F. D. 2003, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

LIGETI, L. 1986, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MALOV, S. E. 1951, *Pamjatniki drevnetyurkskoj pis'mennosti*, *tekstı i issledovaniya*, Moskva-Leningrad.

MORAVCSIK, Gy. 1958, *Byzantinoturcica I-II*, 2. bs., Berlin.

ORKUN, H. N. 1936, *Eski Türk Yazıtları I*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖGEL, B. 1957, "Doğu Göktürkleri Hakkında Notlar Vesikalar", *Belleten*, XXI/81, 1957, 81-137.

PALAZ ERDEMİR, H. 2003, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk- Bizans İlişkileri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

RADLOFF, W. 1899, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei,* Zweite Folge, St-Petersburg.

———— 1957, *Sibirya'dan*, çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları.

RECEBOV, E.; Y. MEMMEDOV 1993, *Orhon-Yenisey Abideleri*, Bakı.

RYBATZKI, V. 1997, *Die Toñukuk-Inschrift*, Szeged: Studia Uralo-Altaica: 40.

SINOR, D. 2000, "(Kök) Türk İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yıkılışı", çev. Talat Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2000, 383-424. İletişim Yayınları.

STEBLEVA, I. V. 1965, *Poeziya Tyurkov VI-VIII. vekov*, Moskva.

ŞEŞEN, R. 1998, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. bs., Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

TAŞAĞIL, A. 2004, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TEKİN, T. 1968, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, The Hague: Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series: 69.

———— 1994, *Tunyukuk Yazıtı*, İstanbul: Simurg Yayınları.

———— 1997, "Notes on some Chinese Loanwords in Old Turkic", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 1997, 165-173.

THOMSEN, V. 1896, "Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées", *MSFOu*, 5, 1896, 1-224. Türkçeye çevirisi: *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri, Çözülmüş Orhon Yazıtları*, çev. Vedat Köken, Ankara, 1993. Genişletilmiş ikinci baskı, Ankara, 2002: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TMEN: bk. G. DOERFER